

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Άννα Καρακατσούλη, *Στη χώρα των βιβλίων. Η εκδοτική ιστορία του Βιβλιοπωλείου της Εστίας, 1885-2010*, Πρόλογος Νάσου Βαγενά, Αθήνα 2011, 8ο, 370 σ., ISBN 978-960-99681-6-4.*

Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης

Αρχίζοντας επιτρέψτε μου να εκφράσω τη χαρά μου για τη συγγραφή και την έκδοση του βιβλίου, που έχουμε την τιμή να παρουσιάζουμε σήμερα και για λόγους νομίζω αντικειμενικούς, αφού αποτελεί απαρχή για την ιστορία των εκδοτικών οίκων και των βιβλιοπωλείων στον τόπο μας, αλλά και για λόγους προσωπικούς, τους οποίους θα εκθέσω με δυο λόγια. Στα μέσα του 1999 μας κάλεσε ο Πρόεδρος της Βουλής, τον Κώστα Στάικο και εμένα και μας ζήτησε να οργανώσουμε στο Κοινοβούλιο μια έκθεση για την ιστορία της έντυπης ελληνικής παράδοσης, παρακινημένος από τη μεγάλη έκθεση «Θησαυροί της Εθνικής Βιβλιοθήκης» που είχαμε οργανώσει στις αρχές του ίδιου χρόνου, με τον τότε Πρόεδρο της Εθνικής Βιβλιοθήκης Βασίλη Κρεμμυδά, στο κεντρικό αναγνωστήριό της, με την ελπίδα να συγκινηθεί η Πολιτεία και η κοινωνία ώστε να ενδιαφερθούν για τη χειμαζόμενη «πνευματική κιβωτό του ελληνισμού».¹ Αλλά ο Γενικός Γραμματέας της Βουλής ήταν κατηγορηματικός ως προς το χρονικό διάστημα που έπρεπε να καλύπτει η έκθεση: ήθελε να αναφέρεται και στους πέντε αιώνες της ελληνικής βιβλιοπαραγωγής, αφού την έκθεση θα επισκέπτονταν και σχολικές τάξεις για οργανωμένες ξεναγήσεις. Ο Κώστας Στάικος δήλωσε ετοιμότητα για την κάλυψη των πρώτων αιώνων ως το 1821 και έτσι ένιωσα ότι η πρόκληση ορθωνόταν ακέραιη απέναντί μου, παρόλο που μονολογούσα ότι ξέρουμε τόσο λίγα για τον 19ο και τον 20ό αιώνα. Η δεύτερή μου σκέψη ήταν ότι η πρόκληση μπορούσε να γίνει ευκαιρία και με μια εξάμηνη εντατική έρευνα και συγγραφή, από μια ερευνητική ομάδα που θα συνεργαζόταν ακτινωτά μαζί μου, να προκύψει μια αξιοπρεπής και

* Ομιλία στην παρουσίαση του βιβλίου, Σπίτι της Κύπρου, Αθήνα 21 Μαρτίου 2012. Οι άλλοι ομιλητές ήταν ο Βασίλης Πεσμαζόγλου και ο Βάσιος Τσοκόπουλος.

1. Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, *Θησαυροί της Εθνικής Βιβλιοθήκης, Κατάλογος έκθεσης*, Εκδοτική Επιτροπή Βασίλη Κρεμμυδάς, Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, Κώστας Στάικος, Αθήνα 1999, 4ο, νγ'+355σ.

ερεθιστική έκθεση βιβλίου, Τύπου και εικαστικού υλικού, που ευτυχώς διασώθηκε μαζί με τα βασικά κείμενα των συνεργατών σε ένα μνημειώδη κατάλογο 500 σελίδων και σε αντίστοιχο CD-ROM, που έκτοτε χρησιμοποιήθηκε μαρτυρημένα και κάποτε αμάρτυρα από τις μεταγενέστερες προσεγγίσεις και βοήθησε να ξεπεραστεί εν μέρει και ο ίδιος, αφού η μελέτη πολλών από τα θιγόμενα θέματά του έγιναν αντικείμενο νέων και κάποτε σημαντικών συμβολών. Από τα βασανιστικά ερωτήματα για τα οποία δεν είχαμε απάντηση θυμίζω, για παράδειγμα, το ζήτημα της έναρξης και εξέλιξης εκτυπώσεων πολύχρωμων εικόνων στην Ελλάδα, για το οποίο δεν υπήρχε καμία πληροφορία και οι κατά τεκμήριο ειδικοί δήλωναν άγνοια.

Όταν στις αρχές του 2000 άνοιξε η Έκθεση και κυκλοφορήσαμε τον κατάλόγό της *Πεντακόσια χρόνια έντυπης παράδοσης του Νέου Ελληνισμού*,² η εικόνα της ιστορίας του βιβλίου στο ελληνικό κράτος του 19ου και του 20ού αιώνα έμοιαζε καθαρότερη:

Το ορμητικό ξεκίνημα των πρώτων τυπογράφων του νεοσύστατου κράτους, με εμβληματική προσωπικότητα τον τυπογράφο-εκδότη Ανδρέα Κορομηλά (1811-1858), πρόσφερε στην ελληνική κοινωνία περισσότερα βιβλία από εκείνα που αντιστοιχούσαν στο μικρό αναγνωστικό και αγοραστικό κοινό, ενώ η έκδοση βιβλίων για σχολική χρήση και επομένως για εξασφαλισμένη πελατεία, σκόνταφτε στην αχρηματία που επικρατούσε. Οι συνδρομές του κράτους δεν επαρκούσαν αλλά και δημιουργούσαν στρεβλώσεις καθώς παραβίαζαν τους κανόνες της ισοπολιτείας.

Οι απαντήσεις των τυπογράφων στα αφετηριακά αυτά προβλήματα ήταν ο εκσυγχρονισμός, η εισαγωγή νέας τεχνολογίας για τη μείωση του κόστους παραγωγής, το άπλωμα των επιχειρήσεων και στους συναφείς κλάδους (χύτευση στοιχείων, βιβλιοδεσία, βιβλιοπωλία) και κυρίως η εκτέλεση παραγγελιών κάθε μορφής τυπογραφικών εργασιών, από μικρές τυπογραφικές μονάδες, κάποτε οικογενειακές ή συντροφικές, χωρίς εκδοτικές πρωτοβουλίες και αντίστοιχους σχεδιασμούς.

Με τους όρους αυτούς κινήθηκε το πλέγμα των τυπογράφων του ελληνικού χώρου, της πρωτεύουσας και των περιφερειών, ως το τέλος της δεκαετίας του 1870 περίπου και εξυπρέτησε αποτελεσματικά τη δημιουργική άνθηση του ελληνικού βιβλίου, σε όλους τους τομείς του επιστητού. Οι πρωτοβουλίες για τη συγγραφή ή τη μετάφραση ενός βιβλίου συμπληρώνονταν με την αναζήτηση χορηγίας ή συνδρομών και αργότερα αγοραστών για να

2. Βουλή των Ελλήνων, *Πεντακόσια χρόνια έντυπης παράδοσης του Νέου Ελληνισμού (1499-1999)*, Κατάλογος έκθεσης, Επιμέλεια Κ. Σπ. Στάικος, Τ. Ε. Σκλαβενίτης, Αθήνα 2000, 4ο, 1στ' +503σ. – Βουλή των Ελλήνων, *Πεντακόσια χρόνια έντυπης παράδοσης του Νέου Ελληνισμού (1499-1999)*, Οδηγός έκθεσης, Επιμέλεια Κωνσταντίνος Σπ. Στάικος, Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Αθήνα 2000, 8ο, 112σ.

καλυφθούν τα έξοδα της έκδοσης. Οι άνθρωποι των γραμμάτων του 19ου αιώνα, όπως και των προηγούμενων αιώνων, εξασφάλιζαν τον βιοπορισμό τους από άλλα επαγγέλματα.

Τα μεγάλα ιδεολογικά προβλήματα που αντιμετώπιζε το μικρό νέο κράτος, το οποίο όμως ήταν κέντρο και σημείο αναφοράς και των Ελλήνων της Ομογένειας και της Διασποράς, ήταν η νομιμοποίηση της ύπαρξής του και η αντιμετώπιση των ξένων αμφισβητήσεων. Κύριο όπλο σε αυτές τις προσπάθειες θεωρήθηκε η ανάδειξη της ιστορικής συνέχειας του Ελληνισμού, η οποία θα αποτελούσε τη βάση της εθνικής ιδεολογίας, που θα κρυσταλλωνόταν στα μέσα του 19ου αιώνα και θα συνδυαζόταν με τη μεγάλη στροφή προς την αρχαιότητα, ενώ παράλληλό της θα ήταν το όραμα της εδαφικής ολοκλήρωσης και του αλτρωτισμού, δηλαδή της Μεγάλης Ιδέας. Δεν θα ήταν μικρότερες οι προσπάθειες για την κατάκτηση των πολιτικών ελευθεριών μέσω των πολιτειακών και συνταγματικών μεταβολών, των προόδων του κοινοβουλευτισμού και των νόμων που πλαισιώναν τη λειτουργία του κράτους.

Σε όλα τα μεγάλα βήματα της κοινωνίας αντιστοιχούσαν και χιλιάδες τίτλοι εντύπων: προκηρύξεις και μαχητικά φυλλάδια, εφημερίδες κάθε απόχρωσης, που ξεπερνούσαν συχνά τις διατάξεις των νόμων, διευρύνοντας στην πράξη τα στενά όρια της νόμιμης ελευθεροτυπίας, βιβλία ρητορείας με επιχειρήματα πολιτικής θεωρίας και πράξης, τολμηρά έργα ιστοριογραφίας και φιλοσοφίας της ιστορίας, με απαντήσεις στα μεγάλα ερωτήματα που γεννούσαν οι ιδεολογικές ανάγκες. Εκδόσεις έργων λογοτεχνίας πρωτότυπης, για να αποδειχθεί η δημιουργική δύναμη του έθνους, και μεταφρασμένης, που αποδείκνυε την αντάξια υποδοχή αριστουργημάτων και δημιουργημάτων της ξένης παιδείας.

Δέκτης των πειστικών ιδεολογικών αναζητήσεων ήταν η σχολική διαδικασία. Τα σχολικά βιβλία, που γράφονταν κατά τα αναλυτικά προγράμματα, εκδίδονταν από τους ιδιώτες τυπογράφους, αλλά εγκρίνονταν από κρατικές επιτροπές. Ο έλεγχος της ποιότητας και της συμφωνίας με το αναλυτικό πρόγραμμα, σε συνδυασμό με την επιδίωξη της χαμηλότερης τιμής, δημιούργησε ανταγωνισμό, αλλά και μονοπωλιακές τάσεις στον κλάδο του σχολικού βιβλίου, με την υψηλή εμπορική προσδοκία, καθώς και του εξωσχολικού παιδικού βιβλίου.

Η αναπτυξιακή πνοή και ο αστικός εκσυγχρονισμός είναι τα χαρακτηριστικά της εποχής που έχει αφετηρία της στη δεκαετία του 1880. Η σχετική πολιτική σταθερότητα, τα μεγάλα έργα, η οικονομική ανάπτυξη, αντανakλώνται και στη βιβλιοπαραγωγή, αλλά έχουν αναγεννητική επίδραση και στον Τύπο. Στις στήλες των εφημερίδων η ειδησεογραφία πλουτίζεται και στην αρθρογραφία κερδίζει έδαφος το πολιτικό επιχείρημα. Τα περιοδικά ποικίλης ύλης και τα ημερολόγια παρέχουν γνώσεις, ενημερώνουν και ψυ-

χαγωγούν και ως οικογενειακά περιοδικά απευθύνονται και στις γυναίκες και στους νέους. Το αναγνωστικό κοινό ανανεώνεται και απλώνεται προς τα μεσοστρώματα της κοινωνίας, που διαθέτουν τώρα περισσότερο ελεύθερο χρόνο και χρήματα. Ένας νέος τύπος επιχειρηματία δημιουργείται, ο εκδότης, που προσπαθεί να συγκεντρώσει στην επιχείρησή, και στο πρόσωπό του κάποτε, πολλούς επαγγελματικούς κλάδους, της συγγραφής, της μετάφρασης, της παραγωγής και της διάθεσης του βιβλίου. Εμβληματική προσωπικότητα είναι τώρα ο Ανέστης Κωνσταντινίδης (1846-1901) με στοιχειοχυτήριο, τυπογραφείο, βιβλιοδετείο και εκδοτικό οίκο.

Στην αφετηρία αυτής της περιόδου και ως τις αρχές του 20ού αιώνα διαμορφώνεται ο τύπος του Έλληνα εκδότη και κάποτε σοβαρού βιβλιοπόλη παράλληλα, που διατηρείται ως την εποχή μας. Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι η μέριμνα των εκδοτών αυτής της περιόδου να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις ενός ενιαίου αναγνωστικού κοινού, που αναζητούσε τις λαϊκές και θρησκευτικές σειρές των τυπογραφείων της Βενετίας, τα οποία βρίσκονταν στη δύση τους, αλλά και των νέων σειρών, λαϊκών, λογοτεχνικών, παραλογοτεχνικών, θεατρικών, λεξικογραφικών, επιστημονικών, και φιλοσοφικών βιβλίων.

Η εισαγωγή νέας τεχνολογίας και η ενσωμάτωση στις εκδοτικές επιχειρήσεις προχωρημένης τεχνογνωσίας, με τη «μετεκπαίδευση» των τεχνιτών τους, θεωρούνται κινήσεις επιβίωσης στον ανταγωνισμό και στην προσπάθεια συμπίεσης του κόστους παραγωγής και εξασφάλισης προσιτών τιμών. Η αναζήτηση κατάλληλων για έκδοση βιβλίων ή σειρών για μετάφραση και ακόμη η σύνταξη νέων έργων συνδέεται με τη χρησιμοποίηση λογίων ή και ειδικών συμβούλων. Σπανιότερα και αργότερα συστηματικά εμφανίζονται τα συλλογικά έργα με διευθυντή έκδοσης.³

Αυτού του εκδότη, που διαμορφώνεται στο τέλος του 19ου αιώνα, θέλαμε να αποκτήσουμε την εικόνα με τη μελέτη της επιχείρησής του με τα παραδοσιακά ασφαλή στηρίγματα, όπως το σχολικό το θρησκευτικό-λειτουργικό.

3. Κ. Σπ. Στάκος – Τ. Ε. Σκλαβενίτης, «Εισαγωγή», *Πεντακόσια χρόνια έντυπης παράδοσης του Νέου Ελληνισμού (1499-1999)*, Κατάλογος... ό.π., σ. ιδ' -ισ'. Εδώ έγιναν μικρές διορθώσεις και προσθήκες. Για τον Κορομηλά: Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Η τυπογραφία στο Νέο Ελληνικό κράτος (1828-1884)», στο *ίδιο*, σ. 205-208, 219-220, 221-224. Για τον Ανέστη Κωνσταντινίδη: Ευαγγελία Άντζακα-Βέη, «Οι νέοι μεγάλοι εκδοτικοί φορείς της Αθήνας. Τυπογραφεία – Εκδοτικοί οίκοι (19ος-20ός αι.)». Τυπογραφικά καταστήματα Ανέστη Κωνσταντινίδη», στο *ίδιο*, σ. 339-344. Αριστείδης Α. Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2001, σ. 169-170 και την πάντα χρήσιμη αναλυτική μελέτη Evangelia Antzaka-Weis, «Die »Volksbibliothek« des Anestis Konstantinidis Zur Formierung eines Korpus von Populärliteratur bei Athener Verlegern im letzten Viertel des 19. Jahrhunderts», *Sudosteuropäische Populärliteratur im 19. und 20. Jahrhundert*, Herausgegeben von Klaus Roth, Μόναχο 1993, σ. 67-95.

τουργικό και το λαϊκό βιβλίο ή τα ευπώλητα βιβλία της εποχής μας, που επιτρέπουν τους νεωτεριστικούς-ανανεωτικούς σχεδιασμούς για σειρές πρωτότυπων και μεταφρασμένων βιβλίων λογοτεχνίας, τέχνης, παιδείας, εγκυκλοπαιδισμού και επιστήμης. Ο Άλκης Αγγέλου (1917-2001) μας έλεγε ότι ήταν από τη δεκαετία του 1970 στα ίχνη του αρχείου των εκδόσεων Φέξη και έτσι θα αποκτούσαμε την παραδειγματική μελέτη για ένα πρωτόπορο εκδοτικό οίκο, αλλά οι προσδοκίες δεν επιβεβαιώθηκαν, αφού το αρχείο μάλλον έχει χαθεί, όπως των περισσότερων εκδοτικών και άλλων επιχειρήσεων στον τόπο μας.

Η Άννα Καρακατσούλη με το βιβλίο της *Η εκδοτική ιστορία του Βιβλιοπωλείου της Εστίας 1885-2010* ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες της επιστημονικής κοινότητας, παρόλο που μικρό μέρος του αρχείου της επιχείρησης βρήκε και αναγκάστηκε να επινοήσει τρόπους αναπλήρωσης του χαμένου μέρους του αρχείου, με τις σειρές των στοιχείων και τις έγκυρες συγχρονικές μαρτυρίες του, από το οποίο θα απελευθερώνονταν αυθεντικές πληροφορίες-απαντήσεις στα καίρια ερωτήματα του ιστορικού, που ξεκλειδώνουν το πολυ-προσπελάσιμο αρχειακό υλικό, που σωρεύτηκε σταδιακά για να υπηρετήσει τις λειτουργικές ανάγκες μιας ζωντανής επιχείρησης.

Το βιβλίο δεν φιλοδόξησε να είναι συνολική ιστορία του εκδοτικού οίκου και του έγκυρου βιβλιοπωλείου της Εστίας, αλλά θέλησε να μελετήσει καίριες όψεις του:

Στο πλαίσιο της σύγχρονης ιστορίας του βιβλίου, η ιστορία ενός εκδοτικού οίκου συνδυάζει την ιστορία των επιχειρήσεων με την ιστορία της διανοής. Ίδανικά η συνολική εικόνα θα πρέπει να περιλαμβάνει το νομικό καθεστώς που διέπει τις επιχειρήσεις του κλάδου, τις εταιρικές μορφές που ισχύουν σε κάθε περίοδο, τη φορολογία του χαρτιού και των λοιπών δραστηριοτήτων της εταιρείας, τους περιορισμούς της λογοκρισίας σε ανώμαλους καιρούς. Οφείλει στη συνέχεια να εξετάζει το εμπόριο του βιβλίου, τη σχέση τιμής-κόστους και τραβηγμάτων, το δίκτυο διακίνησης και τους κατά τόπους πράκτορες, τη χωροταξική ανάπτυξη των βιβλιοπωλείων στον ιστό της πόλης, το σύστημα της διαφήμισης και τον ρόλο των εκάστοτε λογοτεχνικών διαγωνισμών και βραβεύσεων για την προβολή του βιβλίου και την κίνηση των πωλήσεων, τον ανταγωνισμό που υφίσταται μεταξύ εκδοτών αλλά και μεταξύ εκδοτών και εφημερίδων. Δεν θα πρέπει να αμελεί τον άλλο πόλο του ζητήματος, που είναι το αναγνωστικό κοινό, τα είδη των αναγνωσμάτων που προτιμά και τη διάκρισή του σε κατηγορίες ανάλογα με τη μόρφωση και τις οικονομικές του δυνατότητες. Αναφορικά με τη βιβλιοπαραγωγή, σημαντική είναι η προσεκτική εξέταση του καταλόγου των εκδόσεων στην εξέλιξή του, οι εκδοτικές επιλογές, η εμφάνιση ή η εξαφάνιση κάποιων σειρών. Είναι επίσης ουσιαστικό να δει κανείς ανά εποχές τον συσχετισμό των εκδόσεων ελληνικού βιβλίου με τις

μεταφράσεις, όπως και του λογοτεχνικού βιβλίου με τις επιστημονικές μελέτες τις σχέσεις των εκδοτών με τους συγγραφείς, στη συνέχεια τα συμβόλαιά τους, τις προβλεπόμενες αμοιβές, τις ρήξεις αλλά και τη σταθερότητα των συγγραφέων σε έναν εκδοτικό οίκο, τις δυνάμεις της ανανέωσης, τέλος, και το καταφύγιο της συντήρησης ως επιχειρηματικές πρακτικές που ωθούν προς τα εμπρός μίαν επιχείρηση ή τη βοηθούν να επιβιώσει σε αντίξοες συνθήκες. Οι παράλληλες δραστηριότητες επίσης είναι θέμα προς εξέταση.⁴

Στην περιοδολόγηση της ιστορίας του εκδοτικού οίκου και του βιβλιοπωλείου της Εστίας, η συγγραφέας ακολούθησε τη διαδοχή των ιδιοκτητών-διευθυντών του, μια αλυσίδα συγγενών: θείος, ανιψιός, σύζυγος κόρης, κόρη, κόρη-γιος, προτάσσοντας στα ονόματά τους αξιολογικούς χαρακτηρισμούς για τη συμβολή τους στην ίδρυση, την ανάπτυξη και τη διατήρηση της επιχείρησης: 1. Η θεμελίωση: Γεώργιος Κασδόνης, 1885-1900. 2. Η εδραίωση: Ιωάννης Δ. Κολλάρος 1900-1956. 3. Η ανάπτυξη: Κωνσταντίνος Σαραντόπουλος, 1956-1972. 4. Η αμφισβήτηση: Μαρίνα Καραϊτίδη, 1972-1998. 5. Η πρόκληση: Εύα Καραϊτίδη 1998-2010.

Η περιοδολόγηση αυτή δεν θα ταυτιζόταν με εκείνη της ιστορίας του ελληνικού βιβλίου, αν υπήρχε τέτοια ιστορία, και πάντως δεν συμπίπτει με τις μεγάλες τομές της γενικής ιστορίας όπως το 1922, το 1940 ή το 1974. Το βιβλίο αναγνωρίζει βαρύνοντα ρόλο στην προσωπικότητα του κάθε ιδιοκτήτη-διευθυντή αλλά βρίσκει τρόπους να παρακολουθεί την εξέλιξη των ελληνικών και διεθνών πραγμάτων και να εντάσσει στο πλαίσιό της την εξέλιξη της πνευματικής ιστορίας και της ελληνικής περιπέτειας του βιβλίου, που έχει δική της παράδοση και εμπνέεται, στις ανανεωτικές της προσπάθειες, από τα ευρωπαϊκά εκδοτικά παραδείγματα, συνδέοντας μαζί τους τη δράση του εκδοτικού οίκου και αξιολογώντας τις επιδόσεις του με την ποιότητα και την ποσότητα των βιβλίων του, τις σχέσεις του με τον κόσμο των συγγραφέων και μεταφραστών, πολύ λιγότερο όμως των επιμελητών, των χαρακτών, των τυπογράφων και των βιβλιοδετών. Ιδιαίτερη προσπάθεια καταβάλλεται να ανιχνευθούν οι σχέσεις του εκδοτικού οίκου με το αναγνωστικό κοινό και η δυνατότητά του να αντιλαμβάνεται κάθε φορά τις ανάγκες του για βιβλία ή να βοηθάει με το εκδοτικό του πρόγραμμα στη διαμόρφωση αναγνωστικών συνηθειών, οργανώνοντας κάποτε τα εκδιδόμενα βιβλία σε σειρές, προβάλλοντας και διαφημίζοντας τα βιβλία με την εξωτερική τους εμφάνιση, την εικονογράφηση και την επιμέλειά τους, τη σύνταξη και εκτύπωση βιβλιοκαταλόγων, την υποκίνηση βιβλιοπαρουσιάσεων στον Τύπο και αργότερα στο ραδιόφωνο και την τηλεόραση και την οργάνωση και συνεχή στήριξη και επέκταση του

4. «Εισαγωγή», σ. 21-22.

δικτύου διακίνησης μέσω των βιβλιοπωλείων, των πρακτορείων και των εκθέσεων στην Ελλάδα, την Ομογένεια και τη Διασπορά. Όλα αυτά στις ανταγωνιστικές συνθήκες του εμπορίου και την αστάθεια της πορείας των οικονομικών πραγμάτων, τα οποία μετατρέπουν το βιβλίο σε είδος πολυτέλειας στις περιόδους οικονομικής δυσπραγίας, τονίζουν την επιτυχία της επιχειρηματικής, εκδοτικής και βιβλιοπωλικής πολιτικής της Εστίας, που εξασφάλισαν την 127χρονη επιβίωσή της.

Η συγγραφέας στην προσπάθειά της να συγκροτήσει τις πηγές για την ιστορία του εκδοτικού οίκου και του βιβλιοπωλείου της Εστίας κατάρτισε τον κατάλογο⁵ των εκδόσεών του: 3.929 τίτλοι βιβλίων για 125 χρόνια από το 1885 ως το 2010, ενδεικτικός μόνο ο ετήσιος μέσος όρος: 31 βιβλία. Ο κατάλογος στηρίχτηκε στους κατά καιρούς καταλόγους της Εστίας και στον συνθετικό κατάλογο του Κυριάκου Ντελόπουλου του 1985,⁶ αλλά και σε άλλες πηγές, φυσικά χωρίς αυτοψία όλων των βιβλίων και χωρίς καταφυγή στις υπάρχουσες εθνικές βιβλιογραφίες, οι οποίες για τον 20ό αιώνα είναι ασυνεχείς και με χαμηλό ποσοστό πληρότητας. Πάντως ο έλεγχος που έκανα για τα 15 πρώτα χρόνια της Εστίας (1885-1900) συγκρίνοντας τις αναγραφές με την *Ελληνική Βιβλιογραφία 1864-1900* των Φίλιππου Ηλιού και Πόπης Πολέμη, ο κατάλογος έδειξε υψηλό βαθμό πληρότητας της τάξης του 85%. Ο κατάλογος λόγω μεγέθους δεν τυπώθηκε στο βιβλίο αλλά αναρτήθηκε στο Διαδίκτυο και είναι προσιτός και επιδεκτικός συμπληρώσεων. Σημαντική έλλειψη βρήκα τη μη αναγραφή του ονόματος του τυπογράφου του κάθε βιβλίου και των άλλων συντελεστών του καθώς και την παράλειψη των ανατυπώσεων των βιβλίων και των τραβηγμάτων τους, γιατί οι ανατυπώσεις π.χ. της μεταπολεμικής σειράς «Νεοελληνική Λογοτεχνία» ήταν αρκετές φορές εντυπωσιακές, με ακραίο παράδειγμα τη *Λωξάντρα* της Μαρίας Ιορδανίδου, που γνώρισε 57 ανατυπώσεις, από το 1976 ως το 2010, με περισσότερα από 220.000 αντίτυπα (μόνο το έτος 1979, 8 ανατυπώσεις και 43.000 αντίτυπα). Τη *Λωξάντρα* ξεπερνά μόνο η *Αιολική Γή* του Ηλία Βενέζη, εκτός σειρών έκδοση, με 62 ανατυπώσεις και πάνω από 228.000 αντίτυπα από το 1953 ως το 2010. Επομένως οι αναγραφές του καταλόγου θα αυξηθούν σημαντικά με την προσθήκη των ανατυπώσεων.

Ένα άλλο κρίσιμο ερώτημα στο οποίο δεν απαντά ο κατάλογος είναι το ποιες από τις εκδόσεις δεν έγιναν με κεφάλαια της Εστίας, αλλά είναι αυτοεκδόσεις των συγγραφέων, οι οποίοι κάποτε έχουν και την επιμέλεια

5. Άννα Καρακατσούλη, *Κατάλογος εκδόσεων Βιβλιοπωλείου της Εστίας (1885-2010)*. (256 σ.+1χ.αρ.). http://ekdoseisynadelfwn.files.wordpress.com/2011/11/hestia_catalogue.xls

6. Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», *Κατάλογος εκδόσεων 1885-1985*, Επιμέλεια Κυρ. Ντελόπουλος, Αθήνα 1985, 8ο μικρό, 230 σ.

και επιδίωξαν να ενταχθούν στον κατάλογο της Εστίας, εξαιτίας του κύρους της και του σημαντικού της βιβλιοπωλείου, που εξασφάλιζε την καλύτερη προώθηση στο αναγνωστικό κοινό. Οι επιστολές (1881-1892) του Γεωργίου Κασδόνη στον Δημήτριο Βικέλα, που δημοσιεύτηκαν πρόσφατα, έχουν πολλά να μας μάθουν για τη σχέση του συγγραφέα με τον Κασδόνη, ως εκδότη του περιοδικού *Εστία*, ιδιοκτήτη-εκδότη και βιβλιοπώλη.⁷ Είναι και αυτό ένα από τα παραδείγματα αναπλήρωσης του χαμένου μέρους του αρχείου του εκδοτικού οίκου με μαρτυρίες από τα ιδιωτικά αρχεία των συγγραφέων αλλά και άλλων προσώπων για τις λειτουργίες της Εστίας. Σε αυτή την προσπάθεια η Άννα Καρακατσούλη είχε πολλές επιτυχίες στην ανεύρεση μαρτυριών, τις οποίες τις συμπλήρωσε με τις προφορικές μαρτυρίες των οικείων των μεταπολεμικών συγγραφέων της Εστίας.

Σημειώσαμε ότι το βιβλίο διαρθρώθηκε σε πέντε κεφάλαια ονοματισμένα από τους διαδοχικούς ιδιοκτήτες των εκδόσεων Βιβλιοπωλείο της Εστίας. Ιδρυτής ο δάσκαλος και έμπορος από τον Πύργο της Τήνου Γεώργιος Κασδόνης (1850-1900), με θητεία στη Ρουμανία, πρόθυμος διάδοχος (1886) του Παύλου Διομήδη στην ιδιοκτησία και την έκδοση του περιοδικού *Εστία* (1876-1890) στην ώρα των οικονομικών της αδιεξόδων. Φρόνιμος εκδότης και επιμελητής του περιοδικού διαχειρίστηκε τη δημοσιευόμενη ύλη ετοιμάζοντας ανάτυπα σε μορφή μικρού βιβλίου για τους λογοτέχνες της Εστίας, κυρίως της γενιάς του 1880, ήταν φυσικό να αναλαμβάνει και τις εκδόσεις άλλων βιβλίων τους και τις πωλήσεις τους από το βιβλιοπωλείο της Εστίας. Η παιδευτική διαδικασία και η λογοτεχνία κυριαρχούν στις εκδόσεις του. Γρήγορα τα σχολικά βιβλία θα κυριαρχήσουν φτάνοντας το 60% της συνολικής παραγωγής της Εστίας ως το 1900 που πεθαίνει ο Κασδόνης. Το περιοδικό *Εστία* το είχε αφήσει από το 1889 στον Νικόλαο Γ. Πολίτη και τον Γεώργιο Δροσίνη. Ο κατάλογος της Άννας Καρακατσούλη μας δίνει 276 βιβλία για την περίοδό του με ετήσιο μέσο όρο 18 βιβλία.

Να προλάβω να σημειώσω ότι δεν υπάρχουν οργανικές και νομικές σχέσεις με τις ομώνυμες επιχειρήσεις, μήπως πάψει κάποτε η παρεξήγηση που συνδέει τις εκδόσεις και το βιβλιοπωλείο της Εστίας με το τυπογραφείο της Εστίας, που ίδρυσαν το 1892 ο Κάρολος Μάισνερ και ο Νικόλαος Καργαδούρης και διατηρήθηκε ως το 1944, καθώς και την εφημερίδα *Εστία* που αποτελεί μετάλαξη του περιοδικού το 1894 με ιδρυτή τον Γεώργιο Δροσίνη και εκδίδεται ως σήμερα.

Το 1901 αναλαμβάνει το Βιβλιοπωλείο της Εστίας ο Ιωάννης Δ. Κολλάρος (1870-1956) ανιψιός του Κασδόνη και βοηθός του από το 1882 στη

7. Γιάννης Παπακόστας - Χαράλαμπος Κωνσταντέλιας, «Ο Διευθυντής του περιοδικού *Εστία* Γεώργιος Κασδόνης προς τον Δημήτριο Βικέλα», *Η Μελέτη* 7 (2011), σ. 235-334.

διεκπεραίωση της *Εστίας*. Η γόνιμη μακρόχρονη θητεία του σφράγισε τον εκδοτικό οίκο και το βιβλιοπωλείο, και το όνομά του –για μεγάλη χρονική περίοδο, νομίζω ως τα χρόνια της μεταπολίτευσης– παραγκώνισε το όνομα της *Εστίας*. Από το 1925 βέβαια εγκαθίσταται ως συνιδιοκτήτης και συνδιευθυντής ο σύζυγος της κόρης του Ευτυχίας, Κωνσταντίνος Σαραντόπουλος (1895-1972) απότακτος αξιωματικός του πυροβολικού, υπεύθυνος για την επιλογή των εκδόσεων και το βιβλιοπωλείο.

Και σε αυτήν την περίοδο, αλλά ως το 1937, που ιδρύεται ο κρατικός Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, τα σχολικά βιβλία πλειοψηφούν στις εκδόσεις της *Εστίας*. Οι εκδόσεις λογοτεχνικών βιβλίων θα αυξηθούν με καταλύτη την έκδοση του περιοδικού *Νέα Εστία*, με ιδρυτή και διευθυντή (1927-1933) τον Γρηγόριο Ξενόπουλο, τον οποίο θα διαδεχθεί ο Πέτρος Χάρης το 1933. Το περιοδικό θα επιβιώσει ως τις μέρες μας ως πολυδύναμος σύνδεσμος του εκδοτικού οίκου με την πνευματική ζωή της χώρας.

Η *Εστία* θα γνωρίσει μεγάλη κάμψη στην εκδοτική της παραγωγή από το 1938 ως το 1955, αλλά η κερδοφορία της γνωρίζει συνολικά άνθηση. Συνολικά σε ολόκληρη την περίοδο Κολλάρου (1901-1956) ο κατάλογος αναγράφει 1.000 εκδόσεις με μέσο όρο 17 εκδόσεις το χρόνο.

Μετά το θάνατο του Κολλάρου παραμένει μοναδικός διευθυντής ο Σαραντόπουλος από το 1956 ως το 1972. Από το 1953 είχε εγκαινιάσει τη σειρά «Νεοελληνική Λογοτεχνία» με καλαίσθητους μικρού σχήματος, ομοιόμορφους, χαρτόδετους τόμους με σκληρή βιβλιοδεσία και χρωματιστό περικάλυμμα (κουβερτούρα). Οι καταξιωμένοι πλέον συγγραφείς, της Γενιάς του '30 κυρίως, με πρώτο τον Ηλία Βενέζη έρχονται στην *Εστία* εντάσσοντας έργα τους στη νέα σειρά, η οποία θα πλουτίζεται ως τις μέρες μας με καταξιωμένους συγγραφείς που θα γνωρίσουν πολλές επανεκδόσεις και θα αναδείξουν τη σειρά ως βασικό τμήμα των εκδόσεων της *Εστίας*, αναπληρώνοντας το σχολικό βιβλίο που χανόταν από το 1937 και εγκαταλείφθηκε στη συνέχεια. Η παρουσία των συγγραφέων της Γενιάς του '30 στην *Εστία* την ώρα της ωριμότητάς τους και της κοινωνικής τους αποδοχής, σε συνδυασμό με την *Ομάδα των 12*, την οποία απάρτιζαν και το ομώνυμο βραβείο που αθλοθέτησε, η συμμετοχή τους σε επιτροπές απονομής βραβείων και σε υψηλές διοικητικές θέσεις του κράτους, η σχέση τους με την Ακαδημία Αθηνών, στην οποία εκλέγονται ο ένας μετά τον άλλον και οι δημοσιεύσεις τους στο περιοδικό *Νέα Εστία*, οδήγησε στο να θεωρηθεί η σειρά περίπου ως λογοτεχνικός κανόνας για την νεοελληνική πεζογραφία. Στην περίοδο Σαραντόπουλου (1956-1972) ο κατάλογος αναγράφει 458 νέα βιβλία με ετήσιο μέσο όρο 28 βιβλία.

Από τα τέλη του 1972 ανέλαβε τη διεύθυνση της *Εστίας* η κόρη του Σαραντόπουλου Μαρίνα Καραϊτίδη και βρέθηκε μπροστά στην οικονομι-

κή κρίση που έφερε η πετρελαϊκή κρίση, αλλά η κερδοφορία της επιχείρησης άντεξε παρά τη γενική επιβράδυνση. Το 1978 η έδρα της επιχείρησης μεταφέρθηκε αναγκαστικά, λόγω ιδιόχρησης του καταστήματος της οδού Σταδίου, στην οδό Σόλωνος 60 και η επιλογή αποδείχθηκε επιτυχημένη καθώς συνέτεινε στη «μετανάστευση» και άλλων βιβλιοπωλείων στην περιοχή. Η Εστία δεν πήρε μέρος στην άνθιση του πολιτικού βιβλίου τη δεκαετία του 1970. Με υπεύθυνο τον Γιώργο Θαλάσση (1981-1984) αναζήτησε καθιερωμένους λογοτέχνες και ενέταξε τα έργα τους στη νέα σειρά της «Λογοτεχνίας» (πεζογραφία, ποίηση, θέατρο, δοκίμιο). Το 1985 εγκαινιάζεται η σειρά «Ξένη Λογοτεχνία». Από το 1986 ως το 1997 η παρουσία του Διονύση Καψάλη στο επιτελείο της Εστίας οδηγεί σε ανανεωτικές αναζητήσεις και νέες σειρές. Το 1993 προσέρχεται στην Εστία ο Άλκης Αγγέλου προσκομίζοντας τους 58 τόμους της σημαντικής σειράς «Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη» που εξέδιδε από το 1970 στις εκδόσεις Ερμής. Ως το θάνατό του θα προσθέσει 7 τόμους.

Η επιχείρηση στην περίοδο 1972-1998 γνωρίζει ανάπτυξη και αναδεικνύεται 8ος εκδοτικός οίκος με 1.144 τίτλους συνολικά και ετήσιο μέσο όρο παραγωγής 44 τίτλους.

Το 1998 η επιχείρηση χωρίζεται σε εκδόσεις με υπεύθυνη την Εύα Καραϊτίδη και βιβλιοπωλείο με υπεύθυνο τον Γιάννη Καραϊτίδη. Τον ίδιο χρόνο αναλαμβάνει διευθυντής της *Νέας Εστίας* ο Σταύρος Ζουμπουλάκης. Ιδρύονται νέες σειρές «Ιστορία και πολιτική», «Ψυχαναλυτικά», «Μαρτυρίες», «Εστία Ιδεών». Ο συνολικός αριθμός των εκδόσεων για την περίοδο 1998-2010 είναι 1.052 εκδόσεις και ο ετήσιος μέσος όρος είναι 87 βιβλία. Η κρίση όμως είναι μπροστά, τα βιβλία μένουν απούλητα παρά τις προσπάθειες να πέσουν οι τιμές.

Το βιβλίο μας λέει λίγα για τους ανθρώπους του βιβλιοπωλείου και των εκδόσεων της Εστίας και για το ιδιαίτερα φιλικό και διευκολυντικό κλίμα του βιβλιοπωλείου στη Σταδίου και στη Σόλωνος που γνωρίσαμε. Ακόμη και ο αξέχαστος κύριος Νίκος Παντελάκης (1913-2008) λίγα μας αφηγήθηκε.⁸ Αυτά όμως είναι μνήμες και συναισθήματα που δύσκολα χωρούν στα επιστημονικά βιβλία. Η Άννα Καρακατσούλη πάντως με το βιβλίο της μας έδειξε τον δρόμο πώς να διαβάσουμε και να καταλάβουμε παραδειγματικά την πορεία και την προσφορά της Εστίας, μιας από τις επιχειρησιακές πραγματικότητες της πνευματικής ζωής που σφράγισαν την εξέλιξη της παιδείας μας.

8. Νίκος Παντελάκης, «Σαν να διάβασα ένα βιβλίο». *Ο βιβλιοπώλης της Εστίας αφηγείται*, Επιμέλεια Παναγιώτης Σουλτάνης, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της "Εστίας" Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Αθήνα 2003, 8ο μικρό, 193 σ.